

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ПАЛЕШНИК СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 340.132.6

**ТЛУМАЧЕННЯ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ:
ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ, ВИДИ**

12.00.01 - теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент **Бенедик Іван Васильович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, директор Інституту прокуратури та кримінальної юстиції, доцент кафедри теорії держави і права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Заєць Анатолій Павлович**, Університет економіки та права «КРОК», радник ректора, член- кореспондент Національної академії правових наук України;

кандидат юридичних наук, доцент **Погрібний Ігор Митрофанович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри загальноправових дисциплін.

Захист відбудеться 23 травня 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розіслано 21 квітня 2016 р.

Учений секретар

Спеціалізованої вченої ради

К. В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В останні роки в Україні активно здійснюється реформування судової системи, яке не може здійснюватися без активної участі його головного учасника – суду. Саме суд, шляхом застосування норм права та їх тлумачення, вирішує найбільш важливі спори, що виникають у державі. Результатом цього є велика кількість судових рішень, які складають основу судової практики.

У вітчизняній юридичній науці судове тлумачення як самостійний, окремий об'єкт майже не розглядається. Воно згадується зазвичай в контексті судової діяльності. При цьому в жодній роботі не міститься розгорнутого визначення цього поняття. Як правило, вказується лише на те, що судове тлумачення – це з'ясування і роз'яснення смислу норм права, що здійснюється судами. У зв'язку з цим виникає необхідність у дослідженні особливостей, що притаманні судовому тлумаченню і відрізняють його від інших видів тлумачення правових норм.

Така необхідність обумовлена насамперед практичними потребами, адже тлумачення норм права, що здійснюється судами, прямо впливає на загальний стан правової системи у суспільстві. Саме суди є найбільш ефективними органами, які покликані захищати права і свободи людини, найбільш важливі інтереси суспільства і держави. Тільки вони наділені повноваженнями «переводити» вимоги закону шляхом застосування норм права у форму конкретних рішень, які прямо можуть впливати на долю окремих громадян і суспільство в цілому та підтримувати в ньому необхідний мінімум порядку і безпеки.

Разом із тим, здійснюючи тлумачення норм права, суди досить часто проявляють елементи творчості, що дуже близько підводить їх до межі, яка відділяє тлумачення від правотворчості. Тому це, та все вищезазначене, і зумовлює актуальність обраної теми дисертаційної роботи.

Проблеми тлумачення правових норм висвітлювались у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Значний внесок у розробку цієї проблематики внесли такі вчені-правознавці: С. С. Алексєєв, А. Барак, Ю. В. Баулін, Ж.-Л. Бержель, У. Бернам, Є. В. Васьковський, О. Б. Венгеров, С. Й. Вільнянський, М. О. Власенко, Ю. Л. Власов, М. М. Вопленко, Н. Л. Гранат, Д. Гомієн, Г.-Г. Гадамер, Р. Дворкін, В. Дільтей, П. Б. Євграфов, А. П. Заєць, Л. Зваак, О. В. Капліна, М. І. Козюбра, М. М. Коркунов, І. І. Лукашук, Д. М. Михайлович, В. В. Лазарєв, П. О. Недбайло, К. Опалек, С. П. Погребняк, О. В. Петришин, А. С. Піголкін, П. М. Рабінович, П. Рікер, В. Г. Ротань, Б. Спасов, А. О. Селіванов, В. С. Смородинський, І. Д. Сліденко, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, Ю. М. Тодика, О. Я. Трагнюк, Д. Харріс, Г. О. Христова, К. Цвайгерт, М. В. Цвік, О. Ф. Черданцев, Ю. С. Шемшученко, Г. Ф. Шершеневич та ін.

Однак комплексне дослідження питань, що стосуються судового тлумачення норм права цими науковцями не проводилось.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого згідно з пріоритетними напрямками фундаментальних досліджень. Вона є складовою частиною цільової комплексної програми «Теоретичні проблеми розвитку державотворчих процесів та правової системи України» (номер державної реєстрації 0111U000969). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 21 грудня 2012 р.).

Мета й завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення ознак, притаманних судовому тлумаченню, а також з'ясування його змісту, видів та визначення його ролі і місця серед інших видів тлумачення.

Відповідно до зазначеної мети було поставлено такі завдання:

- визначити процес тлумачення з точки зору юридичної герменевтики;
- обґрунтувати можливість виокремлення юридичної герменевтики як розділу науки про розуміння юридичних текстів;
- навести характеристику правоінтерпретаційної діяльності як самостійного різновиду юридичної діяльності;
- дати визначення судовому тлумаченню норм права і розкрити його основні характерні риси;
- розкрити функції судового тлумачення;
- розкрити особливості тлумачення, що здійснюється вітчизняними судовими органами;
- навести характеристику інтерпретаційним актам, визначити і розкрити їх основні властивості;
- виявити особливості тлумачення норм Конвенції про захист прав і основоположних свобод, що здійснюється Європейським судом з прав людини та способи, які він використовує у процесі такого тлумачення.

Об'єктом дослідження є правоінтерпретаційна діяльність вітчизняних судових органів та Європейського суду з прав людини.

Предметом дослідження є тлумачення в судовій практиці, його поняття, особливості та види.

Методи дослідження. Для досягнення наукової об'єктивності результатів використовуються сучасні загальнонаукові (діалектичний, аналізу, синтезу, системно-структурний та ін.) і спеціальні (порівняльно-правовий, історично-правовий, формально-юридичний, статистичний) методи. За допомогою діалектичного методу проблеми, що вирішуються в дисертації, розглядаються в єдності їх змісту і форми. На підставі системно-структурного методу узагальнено наукову літературу і судову практику за темою дисертаційного дослідження. Порівняльно-правовий метод дозволив дослідити положення нормативних актів, що стосуються сфери судової діяльності в інших державах, а також положення тих норм, що регулюють діяльність Європейського суду з прав людини. За допомогою формально-юридичного

методу проаналізовано позиції дослідників з приводу питань, що стосуються судового тлумачення, а також встановлено зміст юридичних норм, що регулюють судову діяльність. Статистичний метод застосовано з метою встановлення точки зору суддів з приводу окремих правил тлумачення норм права. Усі методи наукового пізнання застосовані в дисертації у взаємозв'язку, що сприяло забезпеченню всебічності, повноті й об'єктивності наукових пошуків та успішності у досягненні її мети.

Теоретичною основою стали наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених у галузі філософії, філософії права, теорії права, галузевих юридичних наук. Для більш повного розкриття теми також були використані досягнення науковців у галузях конституційного, міжнародного та інших галузей права, що стосуються тлумачення норм права.

Нормативно-правовою основою дисертації є Конституція України, конституційне, міжнародне та інше галузеве законодавство нашої держави, а також нормативні акти, що регулюють діяльність Європейського суду з прав людини: Європейська конвенція з прав людини та Регламент Європейського суду з прав людини.

Емпіричну основу дослідження складають рішення Європейського суду з прав людини; рішення, висновки та ухвали Конституційного Суду України, а також правоінтерпретаційна практика вітчизняних судів загальної юрисдикції.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона є самостійною комплексною роботою, в якій всебічно розглядаються питання тлумачення норм права, що здійснюється вітчизняними судами, а також Європейським судом з прав людини.

Наукова новизна полягає у таких теоретичних положеннях та висновках.

Уперше:

- розроблено авторське визначення поняття «судове тлумачення норм права», під яким розуміється інтелектуально-вольова діяльність суду зі з'ясування і офіційного роз'яснення дійсного змісту правових норм, що здійснюється за чітко визначеною процедурою та направлена на єдине і правильне вирішення юридичних справ шляхом ухвалення акта відповідної форми;

- розкрито характерні особливості, що притаманні судовому тлумаченню, а саме: 1) воно є інтелектуально-вольовою діяльністю спеціально уповноважених суб'єктів тлумачення; 2) суб'єктами такого тлумачення є суди, які входять до судової системи України та Європейський суд з прав людини; 3) для його здійснення необхідна наявність певних підстав; 4) йому властива процедурність; 5) результати такого тлумачення закріплюються у спеціальній формі; 6) у ньому міститься суддівський розсуд;

- виокремлено ознаки абстрактного та казуального видів судового тлумачення. Абстрактному судовому тлумаченню притаманні такі ознаки: 1) його суб'єктами є судді вищих судових органів; 2) воно направлено на забезпечення однакового розуміння правової норми всіма судами; 3)

здійснюється на основі узагальнення судової практики, пов'язаної із застосуванням визначених норм права; 4) результати такого тлумачення поширюються на невизначене коло осіб і правовідносин та 5) закріплюються в постановах пленумів вищих судових органів. Ознаками казуального судового тлумачення є: 1) його суб'єктами виступають судді всіх судових органів; 2) воно направлено на розгляд і вирішення певної судової справи; 3) здійснюється під час розгляду конкретної справи, під час апеляційного чи касаційного перегляду; 4) результати такого тлумачення є обов'язковими тільки для конкретної судової справи і для осіб, які беруть у ній участь; 5) результати його тлумачення закріплюються у мотивувальній частині судового рішення.

Удосконалено:

- підхід, згідно з яким юридична герменевтика являє собою розділ науки про розуміння юридичних текстів, предметом якої є знання про способи з'ясування і роз'яснення змісту норми права (тлумачення), знання про способи вираження волі в юридичному тексті (юридична техніка, юридична лінгвістика), знання про усунення та подолання прогалин у правових актах (правова експертиза).

- підхід, відповідно до якого у процесі тлумачення встановлюється зміст норми права, а не воля законодавця;

- визначення понять «судова практика», «інтерпретаційний акт», «конституційно-правове тлумачення», «правові позиції», «пілотне рішення Європейського суду з прав людини»;

- перелік функцій судового тлумачення, якими є пізнавально-роз'яснювальна, селекційна, функція прецеденту тлумачення та практична функція.

Набули подальшого розвитку:

- аргументи на користь того, що правоінтерпретаційна діяльність є самостійним різновидом юридичної діяльності, оскільки здійснюється із метою розкриття змісту норм права відповідними суб'єктами з метою їх реалізації на практиці і їй притаманні всі необхідні елементи, якими є суб'єкт, об'єкт, предмет та мета, способи, стадії та результати тлумачення.

- аргументи на підтримку тези, що інтерпретаційні акти можуть бути джерелом права тільки у ролі первинного джерела права. Якщо ж їх розглядати у формальному значенні, то в цьому разі вони джерелами права виступати не можуть;

- обґрунтування того, що рішення Європейського суду з прав людини займають проміжне становище між класичним англо-американським прецедентом та континентальною правозастосовною практикою.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що матеріали, положення, висновки та запропоновані рекомендації дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій роботі – для подальшого теоретичного опрацювання положень наукового напрямку судового

тлумачення норм права;

- у *правозастосовній діяльності* – як рекомендації, спрямовані на вдосконалення й оптимізацію суддівської діяльності;

- у *законотворчій діяльності* – при розробленні нормативно- правових актів з питань судової правотворчості;

- у *правовиховній сфері* – як науково-теоретичний матеріал у роботі з підвищення рівня правової культури суддів, правознавців, державних службовців і населення в цілому;

- у *навчальному процесі* – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників з курсів «Теорія держави і права» й «Міжнародне право», при читанні лекцій і проведенні практичних занять та у науково-дослідницькій роботі студентів.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано на кафедрі теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, обговорено на її засіданнях, схвалено нею й рекомендовано до захисту. Основні положення роботи доповідались автором на міжнародній науково-практичній конференції «Правова доктрина - основа формування правової системи держави» (20-21 листопада 2013 року, м. Харків) та міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії» (28-29 листопада 2014 року, м. Львів).

Публікації. Основні положення науково-дослідницьких пошуків відображені в 5-ти наукових публікаціях, з яких чотири статті опубліковано у фахових періодичних виданнях з юридичних наук України, одна стаття у виданні іноземної держави, а також у двох тезах доповідей на зазначених конференціях.

Структура дисертації зумовлена поставленою метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 185 сторінок, з них основний текст складає 161 сторінку, список використаних джерел (238 найменувань) - 25 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено його методологічні, теоретичні, емпіричні й нормативні підвалини, сформульовано наукову новизну, розкрито практичне значення його результатів, наведено дані про апробацію основних положень дисертації, про її структуру та обсяг.

Розділ 1 «Загальна характеристика тлумачення норм права» складається з 2-х підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Юридична герменевтика як розділ науки про розуміння юридичних текстів»* встановлено, що юридична герменевтика являє собою розділ науки про розуміння юридичних

текстів, предметом якої є знання про способи з'ясування і роз'яснення змісту норми права (тлумачення), знання про способи вираження волі в юридичному тексті (юридична техніка, юридична лінгвістика), знання про усунення та подолання прогалин у правових актах (правова експертиза). Методом юридичної герменевтики є «герменевтичне коло», яке проявляється у діалектичному зв'язку способів тлумачення і корелюючих із ними способів і прийомів викладення правового тексту, а також у системності застосування способів тлумачення, їх циклічності та рівності. Метою юридичної герменевтики є розробка найбільш адекватних і найменш затратних способів викладення і тлумачення волі законодавця в юридичному тексті.

У підрозділі 1.2. «Офіційна правоінтерпретаційна діяльність як самостійний вид юридичної діяльності» вказано, що не всі науковці правоінтерпретаційну діяльність вважають одним із різновидів юридичної діяльності, оскільки, на їх думку, вона поглинається правозастосовною діяльністю. Нами аргументовано, що вона є самостійним видом юридичної діяльності, яка здійснюється з метою розкриття змісту норм права відповідними суб'єктами з метою їх реалізації на практиці, так як їй притаманні всі необхідні елементи, якими є суб'єкт, об'єкт, предмет та мета, способи, стадії та результати тлумачення. Тому у найбільш загальному вигляді юридична діяльність, крім правотворчої та правозастосовної, повинна включати в себе ще й правоінтерпретаційну діяльність.

Розглядаючи питання, які стосуються правил (канонів) тлумачення права, встановлено, що вони є стандартизованими правилами пошуку смислу правових норм і юридично значущих ситуацій правового регулювання, що склалися у вигляді інтерпретаційних дій щодо певних типізованих життєвих ситуацій.

Також наведено характеристику найбільш відомих та ефективних правил (канонів) тлумачення права, серед яких: 1) правило буквального тлумачення (literal rule); 2) «золоте правило тлумачення» (golden rule); 3) правило «усунення зла» (mischief rule чи purposive construction); 4) правило «слідування роду» (ejusdem generis); 5) правило «виключення одного виключає інше» (expression unius, exclusion alterius); 5) телеологічне (цільове) правило тлумачення; 6) «сучасний об'єднаний підхід» (modern unitary approach), який поєднує у собі «правило буквального тлумачення», «золоте правило» та правило «усунення зла».

Розділ 2 «Тлумачення норм права у вітчизняній судовій практиці» містить 3 підрозділи.

У підрозділі 2.1. «Поняття та види судового тлумачення норм права» встановлено, що судове тлумачення норм права – це інтелектуально-вольова діяльність суду зі з'ясування і офіційного роз'яснення змісту чинних правових норм, що здійснюється за чітко визначеною процедурою та направлена на єдине і правильне вирішення юридичних справ шляхом ухвалення акта відповідної форми.

Зазначено особливості такого тлумачення, а саме: 1) воно є інтелектуально-вольовою

діяльністю, тобто процесом мислення суб'єкта тлумачення (свідомого чи несвідомого), що завжди складається з двох стадій: з'ясування і роз'яснення; 2) суб'єктами такого тлумачення є суди, які входять до судової системи України та Європейський суд з прав людини; 3) для його здійснення необхідна наявність певних підстав; 4) йому властива процедурність, тобто такий процес тлумачення проходить у суворо регламентованому законом порядку, а також відповідно до правил і вимог, що ставляться до офіційного виду тлумачення; 5) результати такого тлумачення закріплюються у спеціальній формі, в ролі якої виступає мотивувальна частина судового рішення, актів судів апеляційної та касаційної інстанцій, постанов пленумів вищих судових інстанцій чи Конституційного Суду України; 6) у ньому міститься суддівський розсуд, який є чинником, що забезпечує врегулювання спірних правовідносин у ситуаціях, де прийняття справедливого рішення не може бути забезпечено тільки застосуванням норми закону.

Основними видами судового тлумачення є абстрактне та казуальне. Вони співвідносяться між собою таким чином: суб'єктами абстрактного судового тлумачення є тільки судді вищих судових органів, а казуального – судді всіх судових органів; абстрактне судове тлумачення направлено на забезпечення однакового розуміння правової норми всіма судами, а казуальне – на розгляд і вирішення конкретної судової справи; абстрактне судове тлумачення здійснюється на основі узагальнення судової практики, а казуальне – тільки у процесі розгляду конкретної справи, під час апеляційного чи касаційного перегляду; результати абстрактного судового тлумачення поширюються на невизначене коло осіб і правовідносин, а результати казуального є обов'язковими тільки для конкретної судової справи і для осіб, які беруть у ній участь; результати абстрактного судового тлумачення закріплюються у постановах пленумів вищих судових органів, а казуального - у мотивувальній частині судових рішень.

У підрозділі 2.2. «Особливості тлумачення норм права Конституційним Судом України» звернено увагу на те, що процес тлумачення, що здійснюється Конституційним судом України, суттєво відрізняється від інших видів процесуальної діяльності. Такий висновок можна зробити, виходячи з особливостей змісту його діяльності та особливого правового значення результатів цієї діяльності.

Зміст правоінтерпретаційної діяльності КСУ полягає у тому, що він не досліджує і не встановлює фактичні обставини конкретної справи, оскільки це входить до компетенції інших судових органів, а зосереджується тільки на вирішенні правових питань. Він може взагалі не розглядати конкретний спір про суб'єктивні права і законні інтереси, але завжди перевіряє зміст оспорюваних норм права, повноваження органів, що їх видали, оцінює обставини, що стали причиною прийняття таких норм.

Щодо рішень місцевих судів, то вони, на відміну від актів КСУ, не можуть бути абстрактними, адже мають значення і є обов'язковими тільки для сторін судового процесу. Для судової практики

має значення тільки казуальне тлумачення, що міститься у мотивувальній частині такого рішення, бо саме у ній міститься посилання на ту норму, що була застосована до конкретних фактичних обставин, а отримані у результаті такого тлумачення правоположення є елементами обґрунтування прийнятого рішення.

У підрозділі 2.3. «Інтерпретаційні акти в судовій практиці: особливості юридичної природи та види» вказано, що інтерпретаційні акти у судовій практиці – це письмові акти- документи, що приймаються судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом, яким властиві своя специфічна структура, зміст і форма, завдяки чому вони виконують допоміжну роль у механізмі правого регулювання суспільних відносин. Залежно від того, яким судом вони прийняті, інтерпретаційні акти можуть бути як нормативними, так й індивідуальними. Якщо такий акт прийнятий Конституційним Судом України, то він виконуватиме нормативну функцію і може бути допоміжним джерелом права України.

Також у роботі зазначено, що інтерпретаційні акти можуть бути джерелом права тільки тоді, коли виступають у ролі первинного джерела. Якщо ж їх розглядати у формальному значенні, то в цьому разі вони джерелами права бути не можуть. Однак якщо говорити про акти Конституційного Суду України, то вони можуть виступати у ролі допоміжного джерела права, оскільки хоч і не містять первинних правил поведінки, але мають нормативний характер і виступають як прецеденти тлумачення.

Розділ 3 «Тлумачення норм Конвенції Європейським судом з прав людини» охоплює 2 підрозділи.

У підрозділі 3.1. «Особливості тлумачення норм Конвенції Європейським судом з прав людини» звернено увагу на те, що рішення ЄСПЛ є правозастосовними актами, які поєднують у собі й певні властивості актів правоінтерпретаційних, а тому вони займають проміжне становище між прецедентами системи загального права та правозастосовною практикою, що існує в системі романо-германського права. Правові позиції, що містяться в рішеннях Європейського суду, не є юридичними нормами, хоч і мають відносно обов'язковий характер для нього самого та правотворче значення для держав-учасниць Ради Європи і формуються у результаті конкретизації норм Конвенції.

У зв'язку з тим, що рішення Суду здебільшого мають обов'язковий характер лише для нього самого, то стверджувати, що вони є джерелом права для вітчизняного законодавства, є не зовсім доцільно, оскільки ЄСПЛ не творить право. Таким чином, буде доречним указувати на те, що його рішення є джерелом тлумачення тільки для Європейської конвенції з прав людини.

У підрозділі 3.2. «Способи тлумачення норм Конвенції Європейським судом з прав людини» вказано, що у процесі тлумачення Конвенції ЄСПЛ використовує такі способи її тлумачення: 1) граматичний (філологічний); 2) історичний; 3) системний. Важко виділити який-небудь із цих

способів як головний. Але слід зазначити, що специфіка формулювань положень Конвенції як абстрактних і досить широких, дозволяє Суду майже в кожній справі використовувати телеологічний спосіб тлумачення. Акцентовано увагу також на тому, що Суд повинен надавати положенням Конвенції сучасного значення, тобто використовувати еволюційне тлумачення. Однак вибір способів тлумачення Європейським судом завжди залежить від обставин кожної конкретної справи. Тому з метою найбільш ефективного захисту прав і свобод людини він повинен використовувати всі зазначені вище способи в сукупності.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішено наукове завдання, що полягає у виявленні ознак, притаманних судовому тлумаченню, а також з'ясуванні змісту, видів та визначенні його ролі і місця серед інших видів тлумачення. У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Із огляду на аналіз наукової юридичної літератури показано, що в ній використовується кілька термінів на позначення процесу встановлення дійсного смислу норм права: «тлумачення», «інтерпретація» та «герменевтика». Науковці вкладають різний зміст у ці терміни, що викликає тільки зайву плутанину. Однак вказані терміни є синонімами, бо як із погляду літературної мови, так і з погляду вітчизняної юриспруденції позначають однакову діяльність. Різниця між ними тільки в тому, що термін «інтерпретація» має іноземне походження, а тому є запозиченим, а термін «тлумачення» є надбанням радянських та вітчизняних науковців.

2. Юридична герменевтика – це розділ науки про розуміння юридичних текстів, предметом якої є знання про способи з'ясування і роз'яснення змісту норми права (тлумачення), знання про способи вираження волі в юридичному тексті (юридична техніка, юридична лінгвістика), знання про усунення та подолання прогалин у правових актах (правова експертиза). Методом юридичної герменевтики є «герменевтичне коло», яке проявляється у діалектичному зв'язку способів тлумачення і корелюючих із ними способів і прийомів викладення правового тексту, а також у системності застосування способів тлумачення, їх циклічності та рівності. Метою юридичної герменевтики є розробка найбільш адекватних і найменш затратних способів викладення і тлумачення волі законодавця в юридичному тексті.

3. Правоінтерпретаційна діяльність є самостійним видом юридичної діяльності, що здійснюється з метою розкриття змісту норм права відповідними спеціально уповноваженими суб'єктами з метою їх реалізації на практиці.

4. У зв'язку з тим, що більшість розвинутих правових систем ґрунтуються на принципі верховенства права, а не волі законодавця, тому під час тлумачення суд виявляє зміст саме норми

права, а не законодавця.

5. Основою судового тлумачення є судова практика, під якою доцільно розуміти діяльність судових органів, метою яких є здійснення правосуддя, що протікає у різних процесуальних формах регламентованих законом, а також результат такої діяльності, що втілюється в різних актах судової влади.

6. Основними рисами судової практики є: 1) вона є різновидом юридичної практики; 2) її суб'єктами є всі органи судової влади, як вищі, так і нижчі; 3) результати цієї практики оформлюються у рішеннях усіх судових інстанцій 4) вона формується у процесі судочинства, тобто під час розгляду і вирішення різної категорії справ; 5) здійснюється у передбачених законодавством процесуальних формах; 6) потребує послуг юридичної техніки; 7) у процесі судової практики формується та узагальнюється накопичений соціально-правовий досвід, об'єктивовані форми якого є важливим джерелом вивчення і пізнання права; 8) судова практика має ієрархічний характер, що виражається в інстанційності судових органів, кожен із яких наділений власними повноваженнями з метою вирішення як загальних функцій правосуддя, так і спеціальних.

7. Судове тлумачення норм права – це інтелектуально-вольова діяльність суду зі з'ясування і офіційного роз'яснення дійсного змісту правових норм, що здійснюється за чітко визначеною процедурою та направлена на єдине і правильне вирішення юридичних справ шляхом ухвалення акта відповідної форми.

8. Особливостями судового тлумачення є те, що: 1) воно є інтелектуально-вольовою діяльністю, тобто процесом мислення суб'єкта тлумачення (свідомого чи несвідомого), що завжди складається з двох стадій: з'ясування і роз'яснення; 2) суб'єктами такого тлумачення є суди, які входять до судової системи України та Європейський суд з прав людини; 3) для його здійснення необхідна наявність певних підстав; 4) йому властива процедурність, тобто такий процес тлумачення проходить у суворо регламентованому законом порядку, а також відповідно до правил і вимог, що ставляться до офіційного виду тлумачення; 5) результати такого тлумачення закріплюються у спеціальній формі, в ролі якої виступає мотивувальна частина судового рішення, актів судів апеляційної та касаційної інстанцій, постанов пленумів вищих судових інстанцій чи Конституційного Суду України; 6) у ньому міститься суддівський розсуд, який є чинником, що забезпечує врегулювання спірних правовідносин у ситуаціях, де прийняття справедливого рішення не може бути забезпечено тільки застосуванням норми закону.

9. Основними видами судового тлумачення є абстрактне та казуальне. Абстрактному судовому тлумаченню притаманні такі ознаки: 1) його суб'єктами є судді вищих судових органів; 2) воно направлено на забезпечення однакового розуміння правової норми всіма судами; 3) здійснюється на основі узагальнення судової практики, пов'язаної із застосуванням визначених норм права; 4) результати такого тлумачення поширюються на невизначене коло осіб і правовідносин та 5)

закріплюються в постановах пленумів вищих судових органів.

10. Характерними ознаками казуального судового тлумачення є: 1) його суб'єктами виступають судді всіх судових органів; 2) воно направлено на розгляд і вирішення певної судової справи; 3) здійснюється під час розгляду конкретної справи, під час апеляційного чи касаційного перегляду; 4) результати такого тлумачення є обов'язковими тільки для конкретної судової справи і для осіб, які беруть у ній участь; 5) результати його тлумачення закріплюються у мотивувальній частині судового рішення.

11. Функціями судового тлумачення є: пізнавально-роз'яснювальна; селекційна; функція прецеденту тлумачення; практична функція.

12. Зміст конституційно-правового тлумачення утворюють інтелектуальні процеси щодо з'ясування і роз'яснення конституційно-правового смислу права в актах конституційного правосуддя, що містять у собі правозастосовний аналіз, набір різнорідних правороз'яснювальних та інших юридичних засобів та вироблені і розраховані на багаторазове застосування правові позиції, які є самостійним джерелом права, оскільки вбирають у себе ті чи інші ознаки останніх.

13. Характерними ознаками, які дають змогу охарактеризувати правові позиції як самостійне джерело права, є такі: 1) мають загальнообов'язковий, офіційний характер; 2) відіграють роль нормативної основи в правотворчій діяльності; 3) мають універсальний характер, тобто їх дія поширюється не тільки на конкретний випадок, який був предметом розгляду, але й на всі аналогічні випадки; 4) характеризуються правовою визначеністю, тобто формулюються таким чином, щоб не допускати їх неоднозначного тлумачення; 5) мають сталий характер, тобто при вирішенні наступних справ КСУ керується раніше висловленими правовими позиціями.

14. Інтерпретаційні акти у судовій практиці – це письмові акти-документи, що приймаються судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом, яким властиві своя специфічна структура, зміст та форма, завдяки чому вони виконують допоміжну роль у механізмі правого регулювання суспільних відносин. Залежно від того, яким судом вони прийняті, інтерпретаційні акти можуть бути віднесені як до нормативних, так і до індивідуальних актів. Якщо їх прийняв Конституційний Суд України, то вони виконуватимуть нормативну функцію і можуть бути допоміжними джерелом права України.

15. Як і будь-який акт-документ, інтерпретаційні акти мають відповідну форму, яка може бути як внутрішньою, так і зовнішньою.

Внутрішня форма розкривається за допомогою юридичної техніки і залежить від інтелектуального рівня, освіти та професіоналізму особи, що здійснює тлумачення. Це безпосередньо впливає на якість з'ясування волі законодавця, що міститься в нормі права та її правильне й адекватне роз'яснення для інших суб'єктів суспільних відносин. Зовнішня форма – це письмовий спосіб вираження змісту норми права, що тлумачиться, якому завжди притаманні певні

реквізити: назва (вид), заголовок, адресат, дата, підпис, погодження, печатка, нумерація сторінок, членування тексту і нумерація частин, а також наявні додатки.

16. Інтерпретаційні акти можуть бути джерелом права України лише у тому випадку, якщо вони виступають у ролі первинного джерела. Якщо ж їх розглядати у формальному значенні, то вони джерелами права бути не можуть, оскільки не виходять за межі тлумачення закону і відповідно до чинного законодавства України не визнаються формою права. Проте акти Конституційного Суду України можуть виступати у ролі допоміжного джерела права, оскільки хоч і не містять первинних правил поведінки, але мають нормативний характер і виступають як прецеденти тлумачення.

17. Тлумачення Європейської конвенції з прав людини здійснюється ЄСПЛ завжди відповідно до її об'єкта і цілей. Позаяк Суд керується цілями Конвенції, тому положення внутрішнього законодавства держави, що стосується питання, яке ним розглядається, не вважається ним визначальним. Внаслідок цього правові позиції ЄСПЛ і поняття, що отримали автономне значення у відповідності до Конвенції, тільки частково співпадають з підходами національного законодавця держав-членів щодо визначення змісту і об'єму аналогічних правових понять. Розглядаючи скарги з приводу порушення гарантованих Конвенцією прав і свобод на предмет їх прийнятності та по суті, Суд керується не внутрішнім правом відповідної держави, а власними правовими стандартами і позиціями.

18. Рішення Європейського суду з прав людини є правозастосовними актами, які поєднують у собі й певні властивості актів правоінтерпретаційних, а тому вони займають проміжне становище між прецедентами системи загального права та правозастосовною практикою, що існує в системі романо-германського права. Правові позиції, що містяться в рішеннях Європейського суду, не є юридичними нормами, хоч і мають відносно обов'язковий характер для нього самого та правотворче значення для держав-учасниць Ради Європи і формуються у результаті конкретизації норм Конвенції.

19. У зв'язку з тим, що рішення Суду здебільшого мають обов'язковий характер лише для нього самого, тому стверджувати, що вони є джерелом права для вітчизняного законодавства є не зовсім доцільно, оскільки ЄСПЛ не творить право. Таким чином, буде доречним указувати на те, що його рішення є джерелом тлумачення тільки для Європейської конвенції з прав людини.

20. Одним із інноваційних процесуальних засобів належного виконання рішень ЄСПЛ та скорочення скарг, які надходять до нього з аналогічних питань стала процедура так званих «пілотних рішень» Європейського суду (pilot judgment procedure). Основним завданням такої процедури є виявлення проблем системного характеру в законодавстві і правозастосовній практиці, які лежать в основі порушень Конвенції на національному рівні і сприяння державам-відповідачам в їх усуненні.

21. У процесі тлумачення Конвенції ЄСПЛ використовує такі способи її тлумачення: 1)

граматичний (філологічний); 2) історичний; 3) системний. Важко виділити який-небудь із цих способів як головний. Але слід зазначити, що специфіка формулювань положень Конвенції як абстрактних і досить широких, дозволяє Суду майже в кожній справі використовувати телеологічний спосіб тлумачення. Акцентовано увагу також на тому, що Суд повинен надавати положенням Конвенції сучасного значення, тобто використовувати еволюційне тлумачення. Однак вибір способів тлумачення Європейським судом завжди залежить від обставин кожної конкретної справи. Тому з метою найбільш ефективного захисту прав і свобод людини він повинен використовувати всі зазначені вище способи в сукупності.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Палешник С. І. До питання про тлумачення судової практики / С. І. Палешник // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2013. – № 25. – С. 168-179.
2. Палешник С. І. Інтерпретаційні акти в судовій практиці / С. І. Палешник // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4. – С. 261-268.
3. Палешник С. І. Судове тлумачення норм права / С. І. Палешник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Право». – 2013. – № 23. – С. 73-76.
4. Палешник С. І. Доктринальне тлумачення в судовій практиці / С. І. Палешник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Право». – 2014. – № 29. – С. 40-44.
5. Палешник С. И. Способы толкования норм права Европейским судом по правам человека / С. И. Палешник // Проблемы законности. – 2015. – № 128. – С. 256-265.
6. Палешник С. І. Особливості судового тлумачення в Україні / С. І. Палешник // Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Львів, 28-29 листопада 2014 р.). – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. – Ч. 1. – С. 9-12.
7. Палешник С. І. Доктринальне тлумачення норм права в судовій практиці / С. І. Палешник // Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20-21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. – Харків, 2013. – С. 931-934.

АНОТАЦІЯ

Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види. - На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний юридичний

університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2016.

Дисертацію присвячено комплексному вивченню всіх ознак, що притаманні судовому тлумаченню, а також розкриттю його змісту, видів та визначенню його ролі і місця серед інших видів тлумачення. Розглянуто процес тлумачення з точки зору юридичної герменевтики та обґрунтовано можливість її виокремлення як розділу науки про розуміння юридичних текстів. Охарактеризовано правоінтерпретаційну діяльність як самостійний різновид юридичної діяльності. Дано визначення судовому тлумаченню власних рішень і розкрито його основні характерні риси та визначено функції судового тлумачення. Розглянуто особливості тлумачення, що здійснюється Конституційним Судом України, а також визначено основні властивості інтерпретаційних актів. Розкрито особливості тлумачення норм Європейської конвенції з прав людини, що здійснюється Європейським судом з прав людини та способи, які він використовує у процесі такого тлумачення.

На підставі проведених наукових пошуків сформульовано пропозиції з удосконалення судової діяльності та судової нормотворчості.

Ключові слова: тлумачення норм права, судова практика, судове тлумачення, інтерпретаційний акт, абстрактне тлумачення, казуальне тлумачення, тлумачення Європейської конвенції з прав людини.

АННОТАЦІЯ

Палешник С. И. Толкование в судебной практике: понятие, особенности, виды. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 - теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2016.

Диссертация посвящена комплексному изучению всех черт, присущих судебному толкованию, а также раскрытию его содержания, видов и определению его роли и места среди других видов толкования. Рассмотрен процесс толкования с точки зрения юридической герменевтики и обоснована возможность ее выделения как раздела науки о понимании юридических текстов. Охарактеризована правоинтерпретационная деятельность как самостоятельная разновидность юридической деятельности. Дано определение судебному толкованию собственных решений и раскрыты его основные характерные черты и определены функции судебного толкования. Изучая вопросы, которые касаются правил (канонов) толкования права, установлено, что они являются стандартизированными правилами поиска смысла правовых норм и юридически значимых ситуаций правового регулирования, сложившихся в виде интерпретационных действий относительно некоторых типизированных жизненных ситуаций.

Показано, что характерными чертами судебного толкования есть то, что: 1) это интеллектуально-волевая деятельность, то есть процесс мышления субъекта толкования (сознательного или несознательного), который всегда складывается с двух стадий: уяснения и разъяснения; 2) субъектами такого толкования есть суды, которые входят в судебную систему Украины и Европейский суд по правам человека; 3) для его осуществления необходимо наличие некоторых оснований; 4) ему свойственна процедурность, то есть такой процесс толкования проходит в строго регламентированном законом порядке, а также в соответствии с правилами и требованиями, которые ставятся к официальному виду толкования; 5) результаты такого толкования закреплены в специальной форме, в роли которой выступает мотивирующая часть судебного решения, актов судов апелляционной и кассационной инстанций, постановлений пленумов высших судебных инстанций или Конституционного Суда Украины; 6) в нем содержится судебское усмотрение, которое есть фактором обеспечения урегулирования спорных правоотношений в ситуациях, где принятие справедливого решения не может быть обеспечено только применением нормы закона.

Кроме того, рассмотрены особенности толкования, что осуществляется Конституционным Судом Украины, а также определены основные особенности интерпретационных актов. Раскрыты особенности толкования норм Европейской конвенции по правам человека, которое осуществляется Европейским судом по правам человека и способы, которые он использует в процессе такого толкования.

На основании проведенных научных поисков сформулированы предложения по совершенствованию судебной деятельности и судебного нормотворчества.

Ключевые слова: толкование норм права, судебная практика, судебное толкование, интерпретационный акт, абстрактное толкование, казуальное толкование, толкование Европейской конвенции по правам человека.

SUMMARY

Paleshnyk S. I. Interpretation in Court Practice: Concept, Features, Types. The manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Sciences in specialty 12.00.01 – Theory of State and Law; History of Legal and Political Doctrines. – Yaroslav Mudryi National Law University, the Ministry of Education and Science in Ukraine. – Kharkiv, 2016.

The thesis is dedicated to the comprehensive study of all the signs that are inherent in the judicial

interpretation, as well as disclosing its content types and the definition of its role and place among other types of interpretation. The paper considers the process of interpretation in terms of legal hermeneutics and substantiation of possibility of separation as a section of the science of understanding legal texts. The legal interpretation activity is characterized as an independent kind of legal activity. Given the definition of judicial interpretation of its own decisions and reveals its basic features and functions of judicial interpretation. The features of interpretation, which is carried out by the Constitutional Court of Ukraine are examined and the main features of interpretive acts are also defined. Revealed features of the interpretation of the norms of the European Convention on human rights, the European Court of human rights and the ways that it uses in the course of such interpretation.

On the basis of the conducted scientific research the proposals for the improvement of the judicial activity and judicial rulemaking are formulated.

Key words: legal interpretation, judicial practice, judicial interpretation, interpretative act, abstract interpretation, causal interpretation, the interpretation of the European Convention on Human Rights.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
С. В. Прийма

Підписано до друку 14.04.2016. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 331.

Поліграфцентр “ЛІРА”:
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25; тел.: 61-54-99
Серія ЗТ № 24 від 7 листопада 2005 року.